

Croatica Christiana

Periodica

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOG BOGOSLOVNOG FAKULTETA U ZAGREBU

God. XI

Zagreb 1987.

br. 20

rasprave i prilozi

AUGUSTINCI U SREDNJOVJEKOVNOJ SLAVONIJI I HRVATSKOJ

Lelja DOBRONIĆ, Zagreb

Mnogi su redovi nekad prihvatili Pravilo sv. Augustina [Regula sancti Augustini], a i danas po njemu žive. Bili su to u srednjem vijeku viteški redovi [templari, ivanovci i dr.], razni regularni kanonici [sv. Groba Jeruzalemskog i dr.], dominikanci, pavlini i drugi. Među svima njima ističu se u srednjem vijeku u Hrvatskoj [tada: Slavoniji] dva reda koja u samom svom naslovu imaju ime svetog Augustina. Bila su to dva po karakteru različita reda: Red braće pustinjaka sv. Augustina i Regularni kanonici sv. Augustina. Jedni i drugi nazivaju se katkad istim imenom: augustinci ili augustinijanci.

U vrijeme kad se javljaju u pisanim izvorima, prvi su regularni kanonici sv. Augustina koji dolaze u Srijem krajem 12. stoljeća. Počeci Reda braće pustinjaka sv. Augustina u Hrvatskoj naziru se oko sredine 13. stoljeća.

REGULARNI KANONICI SV. AUGUSTINA — SUPERPELICIJATI

Kad je riječ o Regularnim kanonicima sv. Augustina, nazvanima superpelicijati, potrebno je objasniti dva pojma i naziva — regularni kanonici i superpelicijati.

Regularni su kanonici nastali još u ranom srednjem vijeku time što su se svećenici okupljali u grupe da bi provodili zajednički život.¹ Od 1050. do 1130. godine kanoničke zajednice dobivaju svojstva redovničkih zajednica, pošto im je papa Nikola II. na Lateranskoj sinodi 1059. naredio da se, osim poslušnosti i čistoće, moraju potpuno odreći vlasništva. U to doba regularni kanonici žive po raznim regulama. Sredinom 12. stoljeća Regula sv. Augustina postala je službeno pravilo tog reda. Otad su regularni kanonici augustinci. Potpuno ih je učvrstio Inocent III. na IV. lateranskom koncilu 1215. godine kad je propisao da su dužni održavati svake treće godine provincijske kapitule i birati vizitatore. U 14. stoljeću taj je Red imao četiri provincije u Italiji, pet u Francuskoj i sedam u drugim zemljama. Jedna od tih sedam bila je u Ugarskoj i Hrvatskoj, odnosno Slavoniji.

¹ Enciclopedia Cattolica, Vatikan 1949, III, p. 554

*Nošnja regularnih
kanonika sv. Augustina*

*Koralno odijelo
augustinaca
pustinjaka.*

Augustinac u svagdašnjoj odjeći.

Provincije uzimaju sebi razna imena [sv. Viktora, sv. Bernarda, sv. Rufa i dr.], a međusobno se razlikuju i po odjeći. »Bio je običaj² ugarskih kanonika augustinaca iznad crne odjeće nositi superpelicij [*superpellicium* — crkvena košulja bez rukava], a jer je on bio od platna [*tela lineae*], naši ih pisci gotovo uvijek nazivaju superpellicijati ili linteati kanonici«. Tako je superpelicijat oznaka i naziv za regularnog kanonika sv. Augustina u Ugarskoj i krajevima koji su s njom bili vezani.

Uspjela sam pronaći u povijesnim izvorima da su u srednjovjekovnom Srijemu i Slavoniji živjeli regularni kanonici superpelicijati na tri mjesta: u Banoštoru, Vaški i Irigu.

BANOŠTOR

Regularni se kanonici sv. Augustina prvi put spominju u našim krajevima 1198. u pismu pape Inocenta III. kaločkom nadbiskupu.³ Pismo se odnosi na samostan u Keu [Kw, danas Banoštor, selo na Dunavu u Srijemu]. U pismu papa veli da je taj samostan u čast sv. Stjepana prvomučenika osnovao ban Beluš [što znači: oko sredine 12. st.] za trideset benediktinaca da oni mogu »goste i siromahe koji se obraćaju tom samostanu opskrbljivati pristojno svim potrebnim«. Pošto su benediktinci napustili samostan, kratko su vrijeme živjeli u njemu inače nepoznati »kanonici sv. Abrahama iz doline Hebron«. Oni nisu dobili dozvolu Apostolske Stolice, a nisu znali ni gospodariti, pa su samostanski posjedi razvučeni, zbog siromaštva su bili prisiljeni otići. Zato papa krajem 1198.⁴ nalaže drugim pismom kaločkom nadbiskupu da uvede u taj samostan »regularne kanonike koji po Reguli sv. Augustina odano služe Bogu da se po njihovu redu, uz tvoju brigu, to mjesto preobrazi na bolje«. Mađarski pisac iz 18. st. Fuxhoffer⁵ među devet prepozitura augustinaca po Ugarskoj to sjedište naziva »Praepositura de Caet alias Kő S. Stephani Protomartiris« i citira ispravu o osnutku samostana benediktinaca u čast sv. Stjepana prvomučenika.⁶ Od njih valja i samostan regularnih kanonika nosi naziv sv. Stjepana.

Nije poznato što je dalje bilo s regularnim kanonicima sv. Augustina u Banoštoru. Svakako je zanimljivo da je 1345. godine napušten samostan u ruševnom stanju, najvjerojatnije njihov, dodijeljen Redu braće pustinjaka sv. Augustina [vidi u drugom dijelu ovog rada].

VAŠKA

Vaška je staro crkveno sjedište na Dravi, u istočnoj Podravini. Tamo je zagrebački biskup imao svoj utvrđeni grad, a u neposrednom su susjedstvu, u selu Novaki, imali svoj samostan regularni kanonici sv. Groba Jeruzalemskog.⁶

2 D. Fuxhoffer, *Monasteriologia regni Hungariae*, II, Vesprim 1803, p. 269

3 CD II, p. 103 doc. 283

4 CD II, p. 305 doc. 285

5 Fuxhoffer, nav. dje. p. 274

6 L. Dobronić, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*, Rad JAZU knj. 406, Za-

Dokumenti svjedoče da su regularni kanonici sv. Augustina — superpellicijati živjeli u Vaški svakako od prije 1293. do 1462. godine, a sigurno i kasnije. Naime, 1293.⁷ »pobožan muž brat Lovro, prepozit braće Reda sv. Augustina u Vaški« bio je svjedok kod utvrđivanja međa susjedne zemlje Gušće. Godine 1297.⁸ »pobožni muževi prepozit i zajednica braće Reda sv. Augustina, tj. regularnih kanonika samostana u Vaški« zamijenili su sa zagrebačkim biskupom zemlju Tubinu za komad zemlje »slobodnog biskupskog trgovišta Vaške« koja je bila bliže njihovom samostanu. Poslije tridesetak godina [1329]⁹ zamolio je »pobožan muž brat Pavao Reda sv. Augustina superpellicijata prepozit samostana u Vaški« zagrebačkog biskupa da izda potvrdu o toj zamjeni zemljišta, što je on i učinio. Godine 1334. augustinci u Vaški djeluju kao »locus credibilis«, tj. ovlašteno izdaju vjerodostojne javnopravne dokumente.¹⁰ Tada »brat Fabijan, prepozit Reda sv. Augustina u Vaški i samostan u tom mjestu« objavljuju svojom ispravom da je jedan plemić iz garičkoga kraja poklonio neki svoj posjed u Županiji Ivaničkoj zagrebačkom biskupu. Peti dokument o regularnim kanonicima sv. Augustina u Vaški je prijepis, sačinjen 1371. godine,¹¹ isprave iz 1329. godine, za što je molio »pobožan muž brat Petar, Reda regularnih kanonika sv. Augustina superpellicijata u Vaški u ime svoje i cijelog Reda...«.

U tim ispravama spominju se poimence čak četiri prepozita vaškanskog samostana: Lovro [1293], Pavao [1329], Fabijan [1334] i Petar [1371].

Posebno se mnogo doznaje o crkvi regularnih kanonika u Vaški iz dokumenta pape Bonifacija IX. od 13. rujna 1400. godine.¹² Doznaje se da je crkva bila posvećena Blaženoj Djevici Mariji, jer je iznesen njen pun naslov: Samostanska crkva Blažene Djevice Marije regularnih kanonika reda sv. Augustina u Vaški, u Zagrebačkoj biskupiji. Papa podjeljuje uobičajene oproste svima koji pohode crkvu i dadu milostinju. Neobično je velik broj blagdana na koje vjernici mogu dobiti oprost. To su: Božić, Nova godina, Bogojavljenje, Uskrs, Uzašašće, Tijelovo, Duhovi, zatim Marijini blagdani: Rođenje, Navještenje, Svijećnica, Pohodjenje i Velika Gospa, te svetkovina sv. Petra i Pavla, sv. Elizabete, Rođenja sv. Ivana, sv. Stjepana kralja, sv. Augustina, sv. Nikole i posvetilo crkve. Po tome se lako može zaključiti da je narod dolazio u augustinsku crkvu sv. Marije u Vaški u velikom broju i tijekom cijele godine.

Posljednja poznata vijest o samostanu u Vaški, odnosno o njegovu prepozitu, nalazi se u pismu pape Pija II. od 7. siječnja 1462.¹³ Papa povjerava prepozitu [ime mu nije označeno] zadatak da riješi problem ženidbe plemića Ladislava, sina Ladislava de Zemche, »laika iz Zagrebačke biskupije«. Taj je u molbi papi izložio svoj slučaj: pokojni Klement de Taplan gotovo je prisilio Ladislava, kojemu je bilo tek deset godina, da obeća da će, kad odraste, oženiti Klementovu

greb, 1984, p. 54; Ista, Regularni kanonici sv. Groba Jeruzalemskog u Hrvatskoj, CCP, 1984, broj 14 (p.o.)

- 7 CD VII, p. 165 doc. 145
- 8 CD VII, p. 285 doc. 246
- 9 CD IX p. 485 doc. 395
- 10 CD X, p. 192 doc. 136
- 11 CD XIV, p. 347 doc. 259
- 12 CD VII p. 165 doc. 145; XVII, p. 566 doc. 395
- 13 A. Theiner, Mon. Hung. II, Rim 1860, p. 372 doc. 556

kćer Luciju kojoj je tad bilo tek šest godina. Ladislav je u nedoumici smije li se oženiti drugom ženom ili je vezan tim obećanjem. Papa piše prepozitu augustinaca: »Opažajući da od sličnih obećanja često izlaze mnoge smutnje, i jer ženidbe moraju biti slobodne i bez prisile, nalažemo tvojoj razboritosti da, pozvavši samu Luciju i druge koje je potrebno pozvati, prikupiš informacije, i ako nađeš da je to točno, Ladislav zbog tog obećanja nije obvezan oženiti Luciju i može slobodno — ako nema druge kanonske zapreke — stupiti u brak bilo s kojom ženom«. Kako se doznaje iz ovog pisma, papa je prepozitu regularnih kanonika sv. Augustina povjerio rješavanje pravnog, odnosno ženidbenopravnog pitanja, koje je nastalo kao posljedica tada raširenog običaja zaruka djece iz plemićkih porodica. Papino povjerenje govori o ugledu samostana u Vaški.

Nije poznato kad su i odakle regularni kanonici sv. Augustina superpelicijati došli u Vašku i osnovali svoj samostan s prepozitom na celu [prepozituru]. Nema razloga ne vjerovati da su oni bili u Vaški i poslije 1462. godine, iako pisani dokazi nisu poznati. Vjerojatno su ostali u Vaški do turskog osvajanja tog dijela Podravine kad je i Vaška sravnjena sa zemljom [1526]. Postojanje prepoziture Blažene Djevice Marije u Vaški [Donjoj] poznato je, među starijim piscima, samo C. Peterffyju.¹⁴ On navodi inače nepoznato ime prepozita u Vaški: brat Konstantin, 1255. godine.

Danas je Vaška malo selo u kojem nema traga samostana ni koje druge srednjovjekovne građevine.

IRIG

Regularni kanonici sv. Augustina imali su samostan s crkvom BDM »iznad sela Iriga« [supra villam Irugh] u Srijemu. To se doznaje iz zasad samo jedne poznate isprave. Izdao ju je pečuški kaptol 1393. godine¹⁵ kad je upravitelj Pečuške biskupije pokrenuo pitanje mlina na potoku Irigu kojim su se već dugo služili augustinski kanonici, a pripadao je pavlinima koji su također u Irigu imali samostan. Iriške kanonike zastupao je »brat Mihovil, Reda regularnih kanonika sv. Augustina prepozit samostana Blažene Djevice iznad sela Iriga«. Pečuški je kaptol izjavio da mlin pripada pavlinima.

Regularni su kanonici morali već mnogo prije te zgrade imati svoj samostan u Irigu, iako se ne zna od kada. Propao je bez sumnje za turskih osvajanja. Samostan u Irigu ne spominju autori koji prikazuju povijest redovništva.¹⁶

Uz regularne kanonike sv. Augustina u našim krajevima vezan je još jedan zanimljiv detalj s kraja 14. stoljeća.¹⁷

»Nikola i Ivan Gorjanski, banovi Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije« dobili su od kralja Sigismunda »na dar« trajni [sub nove donationis titulo —

14 Sacra Concilia, Beč 1742, p. 163

15 Fejer, CD 10/II, p. 154 doc. 60

16 Fuxhoffer, nav. dj. p. 277

17 Fejer, CD 10/II, p. 743 doc. 387

perpetuo donata] otok Osor s patronatom nad osorskom katedralom Blažene Djevice Marije i s pravom podjeljivanja biskupije. Budući da je umro osorski biskup Protin, Gorjanski su 12. ožujka 1399. u Soklosu¹⁸ imenovali biskupom osorskim »pobožnog muža gospodina brata Nikolu, sina pokojnog magistra Pavla iz Soklosa, provincijala za Ugarsku Braće regularnih kanonika reda sv. Augustina«. Naveli su u svojoj ispravi kvalitete provincijala augustinaca koje su ga činile sposobnim za biskupsku čast: »poštenje karaktera, skrbljive zasluge oko kreposti i dostatna obrazovanost« (*morum honestas, industriosa virtutum merita et sufficiens litteratura*).

O oblicima djelatnosti regularnih kanonika sv. Augustina u Hrvatskoj, nažalost, nije poznato drugo osim onog što je već spomenuto: da su imali pravo prepisivati i potvrđivati spise [locus credibilis u Vaški], da su riješili jedan ženiđenopravni problem [Vaška] i da je jedan regularni kanonik sv. Augustina bio imenovan osorskim biskupom.

Potrebno je još razmotriti odluke ugarsko—hrvatskog kralja Matije Korvina koje se odnose na samostane kojima su na čelu bili opati ili prepoziti. A organizacioni oblik regularnih kanonika bila je prepozitura s prepozitom kao predstojnikom. Kralj Matija je najprije opomenuo takve samostane po svom kraljevstvu da se sami »reformiraju«.¹⁹ Pošto su oni oklijevali, kralj je sam donio 1486. odlučne mjere. Član XI. iz 1486. godine glasi [u prijevodu prema tekstu koji donosi Krčelić]: »Budući da zbog nebrige i nemara opata i prepozita regularnih, osobito zbog neodržavanja konstitucija, njihovi samostani vrlo često neuredno, razuzdano i sablažnjivo žive, i u ispravljanju isprava i u provedbama onoga što trebaju izvršiti počinjaju mnoge nepravilnosti i lažnosti, zato je voljom Kraljevskog Veličanstva zaključeno i određeno... da su sami opati i prepoziti zajedno sa svom njihovom braćom dužni provoditi regularni život prema pravilu svog Reda. Članom XII. određuje se: dijecezanski biskupi moraju svake dvije godine vizitirati samostane. Ako su zauzeti ili spriječeni, dužni su vizitaciju obaviti po svojim zamjenicima, prepozitima ili drugim učenim crkvenim ljudima. Ako vizitatori nađu da se opati ili prepoziti regularnih samostana ne drže pravila ili drukčije provode loš život ili su neposlušni svojim biskupima, neka budu uklonjeni, a njihove povlastice neka se dadu boljima. Braću pak samostansku, koja su bila zla i neposlušna, neka vizitatori izbace. Zaključujući: I tako se neće moći krivotvoriti pri ispravljanju isprava i u drugim poslovima.«

Smije se pretpostaviti da se odluke kralja Matije odnose i na prepozite regularnih kanonika sv. Augustina. Budući da se spominje prepisivanje isprava i poslovi s tim u vezi, moglo bi se misliti na Vašku, gdje je samostan imao tu funkciju. Na kraju bi se moglo pitati da li su regularni kanonici sv. Augustina u Vaški, a možda i drugdje, dočekali tursko osvajanje ili su bili ukinuti tom odlukom kralja Matije pri kraju 15. stoljeća.

18 »arx Soclosia inter Quinqueecclesias et Essecum sita«, Istvanffy, Regni Hungariae Historia, X, p. 110/izd. 1685/

19 B. A. Krčelić, De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares, Zagreb (1769—1770), p. 296/297

RED BRAĆE PUSTINJAKA SV. AUGUSTINA

Po mnogim evropskim zemljama bilo je u 12. i 13. stoljeću pustinjaka [*eremita*] koji su živjeli pojedinačno ili češće u skupinama. Te spontane i međusobno nepovezane pustinjačke grupe, kojih je oko sredine 13. stoljeća bilo sve više, morale su odudarati od dobro organiziranih prosjačkih redova franjevaca i dominikanaca koji su se u to doba naglo širili.

Kako je družba pustinjaka raznih imena i usmjerenja po Italiji bilo mnogo¹ [Giamboniti, Guglielmi, Brettini, Eremita Toscani, Sacchetti i dr.] započeo je papa Inocent IV. proces njihova ujedinjavanja. Bulom *Incumbit nobis* od 16. studenog 1243. udružio je dvije družbe pustinjaka u Toskani i odredio im za životno pravilo Regulu sv. Augustina. Time je stvorio »Ordo Eremitarum sancti Augustini in Tuscia«. Dvije godine kasnije [1245] isti papa bulom *Ut eo liberius* protegao je privilegije i oprostite koje je taj Red uživao na druge zajednice u Italiji i »ubilibet existentes« [bilogdje postoje], odnosno na sve izvan Toskane.

Tendencije ujedinjavanja pustinjačkih skupina i zajednica bivale su sve jače, pa je papa Aleksandar IV. 1255. godine pozvao Red pustinjaka sv. Augustina u Toskani i zajednicu Guglielmita u Rim na dogovor. Svojom bulom *Licet Ecclesiae* od 9. travnja 1256. potvrdio je njihovo ujedinjenje u Red braće pustinjaka sv. Augustina. Novi Red poslao je svoje predstavnike u Francusku, Englesku, Španjolsku, Portugal [možda i u Hrvatsku i Ugarsku?!] da provedu sjedinjavanje pustinjačkih skupina i u tim zemljama. Novoosnovani Red uvršten je među prosjačke redove, a tako se brzo širio da je 1269. imao već dvadeset i šest provincija, a krajem 14. stoljeća dvije tisuće samostana s trideset tisuća redovnika. Red se bavio naukom i nastavom, osobito visokoškolskom [Pariz, Oxford i drugdje].

Tom nastojanju vrhovne crkvene vlasti u Rimu da organizira skupine pustinjaka u redove očito duguje svoj početak i Red pustinjaka sv. Pavla, prvog pustinjaka koji je nastao u Ugarskoj, a proširio se i u Hrvatskoj pod imenom pavlina. Vrlo je sličan Redu braće pustinjaka sv. Augustina.

Stari povjesničari pavlina, Ivan Krištolovec i Nikola Benger², osnivanje pavlina pripisuju jednim dijelom pečuškom biskupu Bartolomeju već 1215. godine, što se čini malo vjerojatnim, jer tada još nije bilo papinih poticaja za takav čin. Drugi dio pustinjaka, prema tim piscima, udružio je vesprimski nadbiskup Euzebije 1250. i propisao za njihov zajednički život neka svoja pravila. Prema P—R. Gaussinu³ mjesni ih je biskup priznao 1262. godine. Sve se to moralo odvijati bez prave povezanosti s djelovanjem pape Inocenta IV. u Italiji. To se može zaključiti po tome što pustinjaci u Ugarskoj nisu isprva imali Pravilo sv. Augustina koje je papa odredio za udružene pustinjake »bilogdje postojali«. Pavline je priznao tek papa Klement V. 1309. godine, pošto su godinu dana prije toga preuzeli Augustinovu Regulu.

1 Enciclopedia Cattolica, Vatican 1949, V, p. 485; P.—R. Gaussin, *Les Cohortes du Christ*, Rennes 1985. Ed. Ouest France, p. 57

2 Ivan Krištolovec, *Descriptio synoptica monasteriorum sancti Pauli Primi Eremitae in Illyrico, cum notis N. Benger*, 1738. NSB, R—4321/I/II

U razdoblju koje je prethodilo pavlinima susreću se pustinjaci [*eremitae*] u Hrvatskoj na dva mjesta: u Dubici i pod brdom Garićem.

DUBICA

Nastanak samostana u Dubici osobito je zanimljiv. Samostan se od samog početka smatra pavlinskim, što više, najstarijim pavlinskim samostanom u Hrvatskoj, o čemu je pavlin Ivan Krištolovec³ 1738. godine napisao: »Prvi bijaše samostan na brežuljku Gornje Dubice, osnovan 1244, odakle proizlazi da — pošto je Pavlova palma⁴ po Pustinjacima iz pustinja Ugarske počela puštati prve svoje korijene — u Iliriji prvu svoju mladice proizvela je u Dubici«; in margine: »i prije nastupa sv. Euzebija koji se dogodio oko 1246.«. Tom bilješkom na margini svog rukopisa kojim prepričava pavlinsku tradiciju, Krištolovec ili njegov nastavljatelj Benger izrazio je neuvjerljivost te tradicije, pa i sumnju u nju. Naime, dvije najstarije vijesti u vezi s Dubicom govore drukčije.

Godine 1244⁶. poglavar [villicus] »slobodnog sela [villa] Dubice« Erneji i općinari Fridrih, Marcel, Lastiša i svi stanovnici [hospites] izjavljuju da je herceg Koloman [umro 1241] svojim privilegijem dao Dubici zemlju. Uz dar im je zapovjedio da na toj zemlji općine Dubice »ustupimo pobožnim muževima pustinjacima mjesto gdje bi se skupili ili naselili« [congregandi seu residendi]. Zato Dubičani prema Kolomanovoj zapovijedi daju pustinjacima, »njima okupljenima ili onima koji se imaju okupiti neku česticu od naše zemlje, gdje mogu živjeti uživajući plodove svoga rada«. U ispravi se još veli da ti pustinjaci »običavaju Bogu upućivati svoje molitve u crkvi sv. Dominika«, tj. u crkvi dominikana koji su u Dubici imali samostan s crkvom, najvjerojatnije od 1235. godine.⁷ U istoj ispravi opisane su međe darovane zemlje. Ležala je istočno od današnje Bosanske Dubice blizu mosta na potoku Binjački (Bychcha).

Kako se vidi, riječ je u ispravi o pustinjacima koji borave na raznim mjestima, a samo zajednički mole u crkvi. Svrha dodjele zemljišta bila je da se oni »okupe ili nasele«. Prema tome ne može biti točno Tkalčićevo mišljenje da je ta zemlja poklonjena pavlinima: 1. jer pavlini kao red tad još nisu postojali; 2. jasno je da ti pustinjaci još nisu imali samostan ni kakvo drugo zajedničko boravište. Ovim darovanjem zemlje Dubičani omogućuju pustinjacima ne samo da žive zajednički, već i da se mogu uzdržavati obrađivanjem zemlje. Zato je ova darovnica predradnja za osnutak samostana pustinjaka u Dubici.

Ipak se čini da su dubički pustinjaci i dalje živjeli pustinjački. To se nazire u potvrdi ove isprave iz 1244. koju je izdao kralj Stjepan V. 1270. u Zagrebu⁸. Tada su u Zagreb pred kralja došli »pobožni muževi pustinjaci koji žive kraj slobodnog sela Dubice« i pokazali mu svoju staru ispravu. Kralj ju je prepisao i

3 Gaussin, nav. dj. p. 102

4 dj. nav. u bilj. 2

5 Belostenec, *Gazophylacium*, Palma: plemenito drvo

6 CD IV, p. 264 doc. 228

7 Isti je dokument objavljen s godinom 1393 (CD XVII, p. 566 doc. 395) što smatram netočnim.

8 CD V, p. 581 doc. 31

potvrdio. Te pobožne muževe pustinjake nije predvodio pred kralja prior niti ih je on sam zastupao kako je inače običaj u poslovima samostana. Nepostojanje predstojnika jedna je od karakteristika života pustinjaka, bez obzira koliko ih živi na jednom mjestu⁹.

U slučaju da su se ti pobožni pustinjaci u Dubici već prije ili poslije 1270. godine udružili u pravi samostanski život, mogli su živjeti jedino po Reguli sv. Augustina, jer su to pravilo pape propisali za skupine pustinjaka koje su se oblikovale u redovničke zajednice.

Do 1354. godine¹⁰ nema isprava u pavlinskom arhivu¹¹ ni spomena o pavlinima u Dubici. U Dubici su bili dominikanci [oko 1235], templari [prije 1239]¹² koje su 1314. naslijedili ivanovci. Pavlini se prvi put pojavljuju 1354. kad njihov prior Stjepan moli hercega Stjepana da potvrdi gore navedenu ispravu iz 1270, koja uključuje darovnicu na zemlju iz 1244. godine. Te iste 1354. godine¹³ pavlinski samostan s crkvom sv. Marije u Dubici dobiva »in perpetuum elemosinam« dio posjeda Otok od sinova plemića Odolena. Gotovo bi se smjelo pretpostaviti da su te godine, ili neznatno prije nje, pavlini došli u Dubicu i nastavili samostanski život koji su pustinjaci sv. Augustina u tom mjestu vjerojatno započeli, prihvativši i njih same, ako ih je tad još tamo i bilo.

Sva povijest dubičkog samostana i crkve sv. Marije od tog vremena do turskog razaranja 1461, odnosno 1465. kad se pavlini posljednji put spominju u Dubici, ulazi u sklop činjenica pavlinskog reda¹⁴. Zgrade pavlinskog samostana i crkve, koje su možda nastavile život na nastambi pustinjaka sv. Augustina, zbrisane su s lica zemlje.

GARIĆ

Garić u Moslavačkoj gori ušao je u stručnu literaturu, osim po velikom istoime-
nom gradu (burgu), po samostanu Blažene Djevice Marije pod Garićem. Za nj se veli da je bio pavlinski i da je osnovan 1295. godine¹⁵. Podaci potječu od pavlina Ivana Krištolovca¹⁶. Prema Krištolovcu, pavlinski je samostan osnovao Tiburcije 1295. time što je poklonio svoju polovicu posjeda Stupne na istočnoj strani potoka Stupne.

Međutim, kad se analiziraju povijesni izvori, slika je drukčija. Već 1257.¹⁷ — kad je Tiburcije dobio od kralja Bele IV. zemlju u garešničkoj županiji [istočni dio Moslavine] — protezala se ona na istočnoj strani »do pustinjaka« [ad here-

9 Enciclopedia Cattolica, I, Anacoreta

10 CD XII, p. 226 doc. 169

11 AH, Acta monasterii Dubica

12 Monumenta Vaticana Hungariae 1396—1404, Series prima, Tomus quartus, Budapest 1889, p. 229 doc. 283

13 CD XII, p. 257 doc. 194

14 J. Tkalčić, Pavlinski samostan u Dubici, Vj. hrv. arh. društva, 1895, p. 200

15 A. Horvat, Enciklopedija likovnih umjetnosti, 2, Zagreb 1962, p. 352

16 I. Krištolovec, dj. nav. u bilj. 2

17 CD V, p. 54 doc. 578. — Te je činjenice zabilježio i Kamilo Dočkal u svom rukopisu Srednjovjekovna naselja oko Garića/KAZ/

mitas]; dokaz da su pustinjaci tada već u tom kraju živjeli, iako se ne doznaje da li su to bili pojedinci ili udruženi u nekoj organizaciji. Godine 1273.¹⁸ organizacioni oblik je jasan: »braća sv. Augustina u Garešnici stanuju uz crkvu Blažene Djevice«. Tada su dobili od Ladislava, brata Gabrijelovog, dva vinograda. »Lipe pustinjaka« služile su kao orijentaciona točka u opisu susjednih zemalja »u Garešnici« 1291. godine¹⁹. Tiburcijeva donacija 1295. godine²⁰ nije, dakle, bila prva ni osnivačka za samostan sv. Marije pod Garićem. Ona je bila upravljena »braći pustinjacima reda svetog Augustina koji stanuju u crkvi [samostanu] Blažene Djevice garičke« [fratribus heremitis de ordine beati Augustini in ecclesia Beate Virginis de Garigh residentibus]. Time je naziv Reda potpuno označen: Braća pustinjaci reda sv. Augustina. Njihova crkva bila je posvećena sv. Mariji.

Nižu se isprave koje prikazuju neke momente u životu samostana i koje dokumentiraju njegovo postojanje: 1325.²¹ »Brat Stjepan, pustinjač crkve Blažene Djevice garičkog samostana reda svetog Augustina« molio je čazmanski kaptol da potvrdi darovnicu dvaju vinograda iz 1273. godine. Godine 1327.²² Čazmanski kaptol naložio je istragu šteta što su ih »neki nanijeli crkvi Blažene Djevice braće pustinjaka s garičkog brda« [de monte Garigh].

1329.²³ Kraljica Elizabeta uzela je pod svoju zaštitu »crkvu [samostan] slavne Djevice u brdu Gariću, brata Stjepana priora i svu braću reda sv. Augustina koji u njemu neprekidno služe Bogu, zajedno sa svim posjedima, podložnicima i pripadnostima«. 1329.²⁴ Pavao, sin Mihovila iz roda bana Tibolda, daruje samostanu garičkih pustinjaka »česticu svoje zemlje koja se dotiče zemlje tih pustinjaka na izvoru potoka Garešnice«. 1331.²⁵ German i Descen, sinovi Dionizija, daruju »česticu svoje zemlje blizu crkve [samostana] Blažene Djevice garičkih pustinjaka« toj crkvi.

Godine 1331.²⁶ crkva Blažene Djevice Marije u garičkom brdu prvi put se u nama dostupnim izvorima naziva »braće sv. Pavla prvog pustinjaka reda svetog Augustina«. Da li je došlo do pristupanja garičkih pustinjaka sv. Augustina pavlinima, ili je to poistovjećivanje slučajno, teško je znati, to više što se u deset isprava u idućih dvadeset godina garički redovnici i dalje nazivaju samo »fratres heremite ecclesie Beate Virginis in monte Garig« s dodatkom jedanput [1351]²⁷ »ordinis heremitarum sancti Augustini«. Naziv »sancti Pauli primi heremite« naveden je samo jednom 1352,²⁸ 1362,²⁹ 1391.³⁰ i tek 1461.³¹ U mnogob-

18 CD VI, p. 55 doc. 50

19 CD VII, p. 64 doc. 56

20 CD VII, p. 204 doc. 185

21 CD IX, p. 258 doc. 210

22 CD IX, p. 347 doc. 288

23 CD IX, p. 464 doc. 378

24 CD IX, p. 495 doc. 405

25 CD IX, p. 546 doc. 443

26 CD X, p. 2 doc. 2

27 CD XII, p. 30 doc. 27

28 CD XII, p. 103 doc. 69

29 CD XIII, p. 217 doc. 152

30 CD XVII, p. 335 doc. 243

31 AH, Acta mon. Garić, fasc. 6 nr. 2

rojnim ispravama garičkog samostana iz druge polovice 14. i 15. stoljeća koje su dobro sačuvane³² i dijelom objavljene garički redovnici zovu se najčešće samo »heremite domus [ecclesie, claustr] Beate Virginis de monte Garig«, katkad »ordinis sancti Augustini«. Ipak je sigurno da je garički samostan poslije prve trećine 14. stoljeća pripadao pavlinskom redu, pa daljna njegova povijest, za koju je sačuvano razmjerno mnogo dokumenata, ulazi u povijest pavlina.

Samostan u Gariću bio je vrlo cijenjeno i poznato crkveno središte s osobitim čašćenjem Majke Božje, što se vidi iz obrazloženja darovanja i oporučnih zapisa. Neki od njih odnose se na ranu, augustinsku fazu garičkog samostana. Tako je plemić Ladislav [1273]³³ obdario samostan »za spas svoje duše«, a dva brata, sina Dionizijeva, [1331] »za pokoj duše« njigova trećeg brata. Pavao iz roda bana Tibolda bio je darovatelj u znak »štovanja Blažene Djevice Marije i kao za-

Ruševine samostana »u garičkim brdima« (Bela Crkva, Moslavina).

Foto A. Faber, 26. V. 1960.

32 AH, Acta mon. Garić, dijelom objavljena u Smičiklasovom C.D.

33 Vidi bilj. 19, 25, 24, 23

dovoljštinu za uvrede nanese pustinjacima garićkim« [1329]. Kraljica je svojim metodama pomagala ovom samostanu [1329]. Darovanja se nastavljaju i u vrijeme kad je garićki samostan sigurno pripadao pavlinima.

Središnja točka tog samostana morao je biti kip Majke Božje Garićke. Mora se pretpostaviti da je on bio mnogo čašćen, pa i poslije propasti garićkog samostana sredinom 16. stoljeća kad su taj kraj zauzeli Turci. Kip Majke Božje Garićke, naime, naslikao je 1744/45. slikar [vjerojatno franjevac Izaija Gasser], na velikoj oltarnoj slici oltara Majke Božje od sv. krunice u franjevačkoj crkvi u Ivanić—Kloštru.³⁴ Na slici su prikazani Marija i mali Isus na njezinoj desnoj ruci odjeveni u raskošne barokne haljice. Oko njihovih glava lebdi golub, znak Duha Svetoga, i anđelčići, a ispod njih stoje sv. Dominik i sv. Katarina Sijenska. Slika je poznata po predratnoj fotografiji.³⁵ Lako je moguće da su već braća pustinjaci sv. Augustina još u 13. stoljeću potakli kult Majke Božje Garićke.

Pošto je garićki samostan bio napušten u 16. stoljeću, crkva i stambeni dio neminovno su propadali. Pisac pavlinske spomenice zabilježio je 1847. godine da su u njegovo doba samostan i crkva bili u ruševinama. Đuro Szabo³⁶ piše da se »od tog drevnog samostana sačuvao samo komad zida«. Ipak su konzervatori Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture 1960. godine snimili³⁷ tlocrt lađe crkve jer se u tlu razabiru temelji. Nad zemljom se održao ugao svetišta iz kojeg izlazi peta trijumfalnog luka. Arhitektonskih elemenata iznad zemlje nema dovoljno da se utvrdi da li je crkva građena u 13. stoljeću ili na samom početku 14. stoljeća, dakle u doba pustinjaka sv. Augustina. Ruševine koje narod zove Bela crkva nalaze se u dnu šumovite doline podno brda, što potpuno odgovara srednjovjekovnom nazivu »sub monte Garig«.

RIJEKA

Rijeka je grad u kojem su pustinjaci sv. Augustina [koji su ovdje redovito nazivani kratko augustinci] najdulje djelovali. Ukinuo ih je car Josip II. 1788. godine, a prema riječima njihovog tadašnjeg priora živjeli su tu petstotina godina. To neće biti sasvim točno, jer je prema većini povjesničara njihov samostan s crkvom osnovao 1315. godine feudalni gospodar tog kraja Hugon Devinski. Kasnije su taj samostan podupirali nasljednici Devinskih grofovi Walsee.

Arhiv samostana riječkih augustinaca razmjerno je dobro sačuvan, a i prikazan u stručnoj literaturi³⁸. Uz arhivsku građu Herljević je iznio i kraći historijat samostana, koji se prema dokumentima može pratiti od 1327. godine. Prema dokumentu iz 1459. riječki je samostan pripadao bavarsko—češkoj provinciji,³⁹ a bio je i najuže povezan s augustinskim samostanom u Ljubljani. Gotovo se smi-

34 D. Baričević, *Josephus Weinacht, sculptor Zagrabiensis*, Rad JAZU knj. 381, Zagreb 1978, p. 79; P. Cvekan, *Franjevci u Ivaniću*, Zagreb 1979, p. 49

35 Arhiv Čazm. kaptola /KAZ/. *Liber memorabilium Parochiae Lepoglavensis*, p. 332

36 Gj. Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1920, p. 106

37 Fotografirala ing. arh. Aleksandra Faber

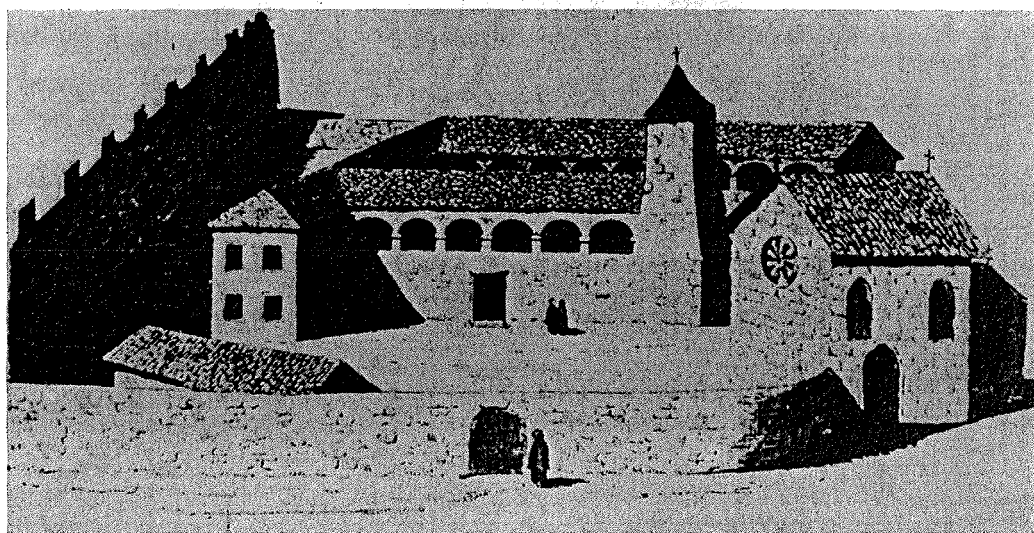
38 A. Herljević, *Arhiv augustinskog samostana u Rijeci*, Jadranski zbornik VII, Rijeka—Pula 1969.

39 L. M. Torcoletti, *La chiesa e il convento degli Agostiniani di Fiume*, Fiume 1944, p. 13

je pretpostaviti da je riječki samostan nastao kao izdanak jednog od spomenutih srednjoevropskih središta Reda pustinjaka sv. Augustina.

Spisi samostana sv. Jeronima na Rijeci odnose se u prvom redu na ekonomsko područje života augustinaca. Dobivali su na dar nekretnine, brinuli se oko potvrda tih darovanja [1528. potvrda cara Ferdinanda u Kaptolskom arhivu na Rijeci], kupovali su zemlje i davali u zakup vinograde, kuće, mlinove, tako da su sredinom 16. stoljeća bili najjači feudinci na riječkom području. Godine 1550.⁴⁰ preuzeli su prihode samostana u Ljubljani, pošto je kralj Ferdinand samostan ljubljanskih augustinaca upotrebio za bolnicu. Sredinom 18. stoljeća [1750—1756] riječki su augustinci vodili i vlastiti rudnik željeza Studenu.

Augustinska crkva i samostan na Rijeci posvećeni su sv. Jeronimu, ali se u 15. stoljeću kao patron spominje sv. Augustin.⁴¹ Tadašnji izgled samostanskog kompleksa poznat je samo po nekom crtežu⁴². Prema njemu zvonik i samostanska zgrada s arkadama imaju oznake romanike što bi upućivalo na gradnju 12—13. stoljeća. Gotički oblici prozora, vrata i rozete na crkvi mogu odgovarati početku 14. stoljeća kad je crkva navodno građena [1315]. Iz povijesti crkve i samostana poznato je da su stradali 1509. godine kad su Mlečani osvojili Rijeku, te zapalili i opljačkali augustinsko sjedište⁴³. Nakon toga je prior samostana Ivan Primožić obnovio samostansku zgradu i u prvom katu postavio natpis: 1543. FR. JOANNES PRIMOSCH TOTUM CONSTRUXIT OPUS. Primožić je vrlo zaslužan za red augustinaca, pa je bio [oko 1550] poglavar provincije Štajerske, Koruške i Kranjske⁴⁴. Osim njega istaknut kao prior u Rijeci bio je

Augustinski samostan s crkvom sv. Jeronima u Rijeci (prema crtežu R. Gigante).

40 Laszowski, Mon. Habsburg. III, Zagreb, 1917, p. 515 doc. 457

41 Herljević, nav. dj. p. 442

42 Torcoletti, nav. dj. p. 9

43 Herljević, nav. dj. p. 437

44 izvor nav. u bilj. 40

Klobučarić [1570—1590]. Među riječkim augustincima bilo je vrlo učenih ljudi koji su postizavali razne službe. Osim što su bili poznati i priznati propovjednici, Marcus Fluminensis bio je diplomat kralja Matije Korvina, Nikola Ambrosiade [oko 1570] i Ivan Krstitelj Agatić [1617—1649] bili su biskupi senjsko—modruški, Ivan Krstitelj Cortivo profesor teologije na sveučilištu u Grazu [sredina 18. st.] itd.⁴⁵

Samostanska crkva više je puta bila pregrađivana, osobito u 18. stoljeću. Dona-

Madona dobrog savjeta. Slika iz augustinske crkve u Rijeci.

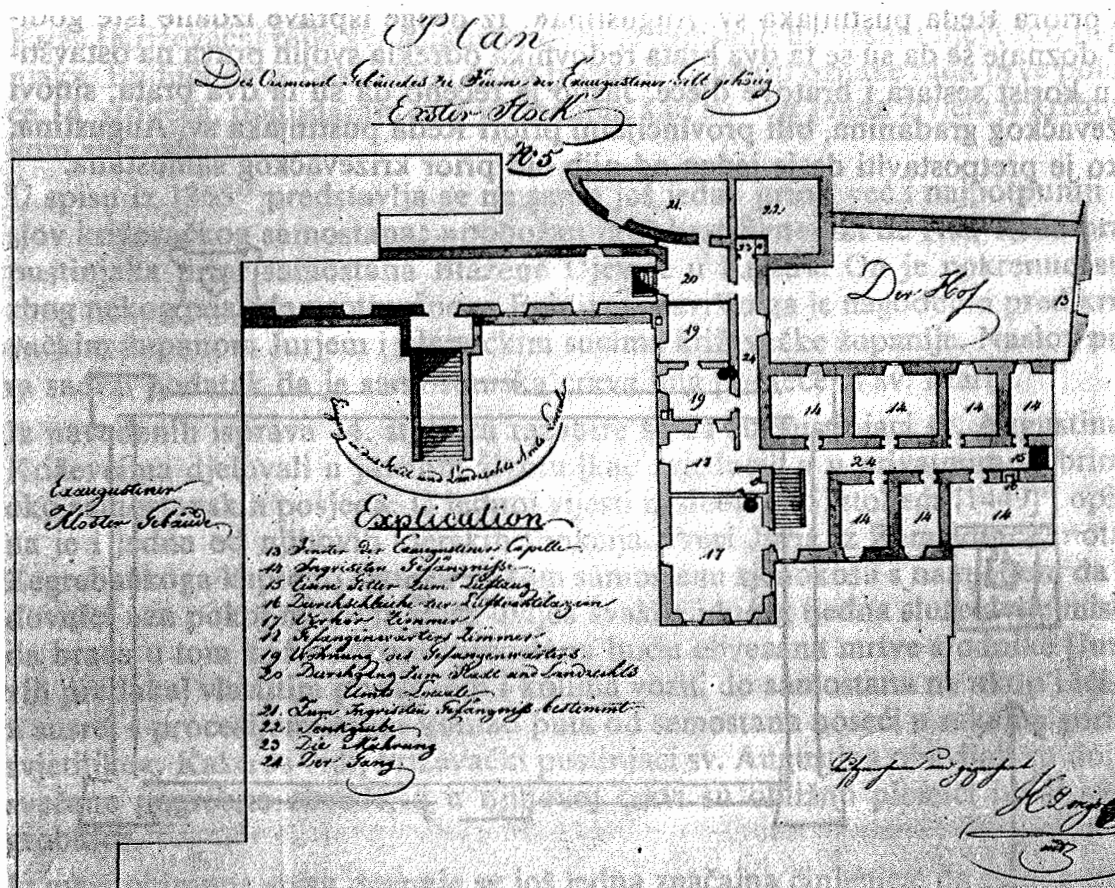
tori su stare oltare postupno zamjenjivali novim baroknima. Tako je na primjer glavni oltar dar Josipa Minollija na osnovi ugovora iz 1743/44,⁴⁶ prema kojem su augustinci bili dužni svakog dana u 11 sati služiti misu za njega i duše u čištilištu. Na oltaru je slika sv. Jeronima koji Majci Božjoj prikazuje grad Rijeku (mletački rad). Iznad nje se nalazi grb riječkih augustinaca: pojas BDM poduprt knjigom. Crkvena je unutrašnjost rekonstruirana u baroknim oblicima 1768.

45 Torcoletti, nav. dj. p. 17

46 AH, Mon. varia, kut. 4 nr. 29

godine,⁴⁷ a pročelje je izvedeno 1835. godine.⁴⁸ Uz crkvu su se održale dvije gotičke kapele: Sv. Trojstva koja služi kao sakristija [oko 1450]⁴⁹ i Bezgrešnog Začeca [vjerojatno 1485]. U poljima svodova nađeni su ostaci kasnogotičkih slika-rija. Samostanski klaustar potječe iz vremena osnutka samostana, tj. iz početka 14. stoljeća, ali nosi oznake romaničke arhitekture. Crkveni zvonik je vrlo nizak, možda iz razloga sigurnosti: da ne strši izvan nekadašnjih obližnjih gradskih bedema.

Nakon ukidanja riječkog samostana augustinaca 1788. godine⁵⁰ sva je njihova imovina rasprodana i predana tadašnjem državnom vjerskom fondu. Crkva sv. Jeronima dobila je svog upravitelja [prefekta]. Zgrada samostana služila je u razne svrhe [gimnazija, zatvor], dok je nije 1833. državna vlast prodala gradu Rijeci za sjedište gradske uprave.⁵¹ Godine 1949. crkvu sv. Jeronima preuzeli su dominikanci.

Plan augustinskog samostana u Rijeci (1802?).

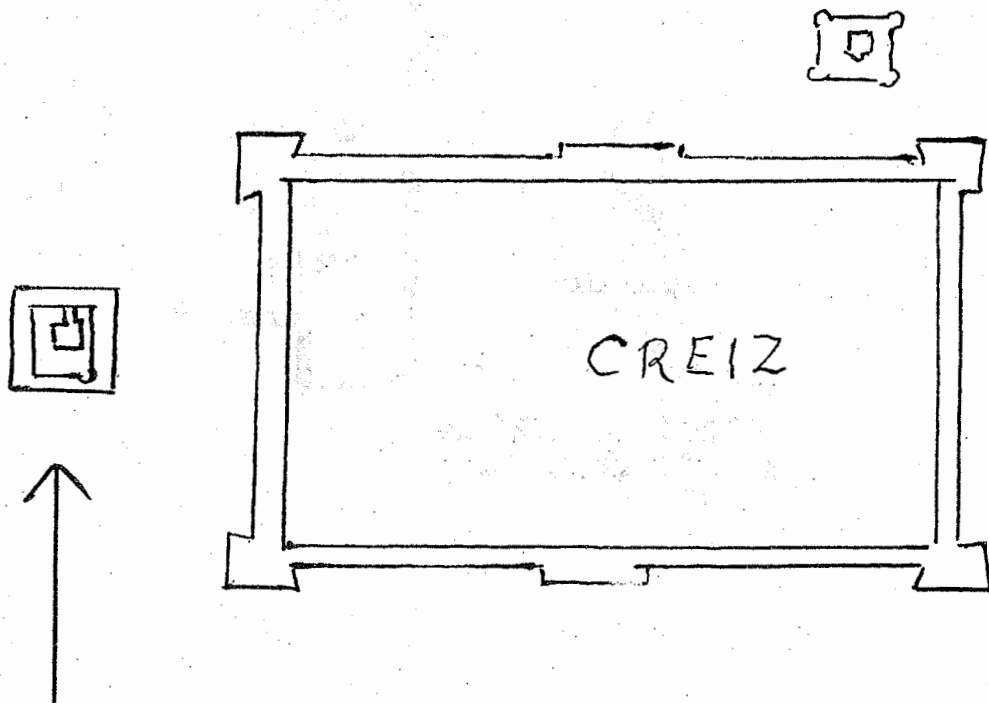
Arhiv Hrvatske, Komora, kutija 280.

- 47 Torcoletti, nav. dj. p. 22
- 48 ELU 4, p. 94, Rijeka
- 49 Torcoletti, nav. dj. p. 35
- 50 isto, p. 59
- 51 isto, p. 65

KRIŽEVCI

Među augustinskim samostanima koji se javljaju u povijesnim izvorima prvi put u 14. stoljeću nalazi se onaj u Križevcima, odnosno u Križu (Cris), kako se taj grad tada zvao. U prvoj vijesti, koja je zabilježena 1325. godine,⁵² uz dekana čazmanskog kaptola Tomu, a ispred župnika sv. Mihalja i križevačkog notara, spominje se »prior samostana križevačkog« [prior de conventu Crisiensi] po imenu, po svoj prilici, Ivan⁵³ koji svjedoči da je plemić Stjepan, sin Petrov, na smrtnoj postelji ostavio svoj posjed Svestenovac rođaku Jurju, sinu Pavlovom. Već sam položaj priora među svjedocima, ispred križevačkog notara, ukazuje da je on prior samostana u Križevcima.

Zanimljivi podaci potječu iz 1351. godine.⁵⁴ Tada kralj Ludovik nalaže diobu ostavštine Petra, križevačkog građanina [hospes de Crisio], među njegovim kćerima i snahom, a »prema dispoziciji dvojice sinova Petra i Ivana, provincijalnih priora Reda pustinjaka sv. Augustina«. Iz druge isprave izdane iste godine⁵⁵ doznaje se da su se ta dva brata redovnika odrekla svojih prava na ostavštinu u korist sestara i bratove djece. Jasno je rečeno da su ta dva brata, sinovi križevačkog građanina, bili provincijalni priori Reda pustinjaka sv. Augustina. Lako je pretpostaviti da je jedan od njih bio prior križevačkog samostana.

Utvrđen samostan augustinaca (označen strelicom) izvan gradskih zidova Križevaca (prema crtežu iz sredine 16. stoljeća)

52 CD IX, p. 229 doc. 184

53 Tekst, kako je objavljen u CD nije jasan, a original ne postoji.

54 CD XII, p. 30 doc. 27

55 CD XII, p. 35 doc. 31

Sasvim je izuzetna okolnost da je sačuvao gotički pečatnjak⁵⁶ s tekstom koji se čita ovako:

S[igillum] F[ratris] JOH[ann]IS DE CRISIO ORD[inis]
S[ancti] AUG[ustini]

[Prijevod: Pečat brata Ivana iz Križa Reda svetog Augustina]

Budući da se prior 1325. godine vjerojatno zvao Ivan, mogao je pečatnjak pripadati njemu, a mogao je i Ivanu, prioru spomenutom 1351. godine.

Pečatnjak ima oblik mandorle i vrlo je lijep gotički rad. Na vrhu se nalazi baldahin sastavljen od šiljatih gotičkih lukova. Ispod njega stoje dva lika mučenika: muški s mačem u lijevoj ruci [sv. Pavao apostol?] i ženski s palminom granom također u lijevoj ruci [sv. Barbara ili sv. Katarina?]. U donjem dijelu plohe pečatnjaka prikazan je, u profilu, redovnik koji kleči sklopljenih ruku ispod gotičkog luka ukrašena križem. Redovniku preko opasane halje na leđima visi oplećak s kapucom. Nema sumnje da je to prikaz vlasnika pečata, brata Ivana iz Križa [Križevaca] reda sv. Augustina, što je zapisano uz desni i lijevi rub pečatnjaka. Budući da gotički oblici ovog pečatnjaka imaju oznake rada prve polovice 14. stoljeća, podudaraju se s vremenom kad su oba Ivana živjela u križevačkom samostanu.

U spisu iz 1365⁵⁷ predstavlja se ne samo još jedan prior, već i najpotpuniji naslov križevačkog samostana: »pobožan muž brat Benedikt de Ala, Reda braće pustinjaka prior samostana Blažene Djevice u Križu«. On je pokrenuo spor zbog nekog posjeda protiv sinova Egidija, a završio ga je nagodbom pred križevačkim županom Jurjem i plemićkim sucima križevačke županije. Naslov priora sadrži podatak da je samostanska crkva bila posvećena sv. Mariji.

Iz navedenih isprava 14. stoljeća razabire se da su pustinjaci sv. Augustina u Križevcima djelovali u javnom životu [kao svjedoci], a u privatnom se brinuli oko samostanskih posjeda. U jednoj vijesti iz sredine 15. stoljeća [1449]⁵⁸ opisana je i jedna od njihovih vjerskih funkcija. Preci Jurja iz Zamladinca, notara Zagrebačkoga kaptola, ostavili su tom samostanu sjenokošu s namjenom da redovnici »za pokoj njihovih duša uvijek svakog idućeg tjedna služe dvije mise, i da braća u tom križevačkom samostanu budu obvezana mrtve srodnike [Jurjevih predaka] vlastitim podvozom i kolima voziti do samostana na ukop i ići im u susret s procesijom dobar komad puta od samostana noseći u rukama goruće svjetiljke«. Kako se vidi, križevački pustinjaci sv. Augustina obavljali su doista svečane pogrebne obrede, a u njihovoj crkvi su obližnji plemići imali svoje grobnice.

Iz ovog citiranog spisa doznaje se još jedna značajna činjenica: da su augustinci nešto prije te godine [1549] napustili svoj križevački samostan. Naime, Ivan iz Zamladinca izjavljuje da su »braća sve do ovog vremena, dok nisu bili od Turaka raspršeni, uvijek našim precima i također nama, koji prosvjeduemo, ispunjavali uvjete, to jest služili po dvije mise svakog tjedna i vozili mrtve srodnike u vlastitim kolima s počastima i procesijom do svog samostana«. Znači,

56 Arheološki muzej u Zagrebu

57 CD XIII, p. 373 doc. 274

58 Laszowski, Mon. Habsburg, Zagreb 1917, III, p. 331 doc. 291

da su augustinci djelovali u Križevcima još za života Ivana iz Zamladinca. Koje godine su augustinci bili rastjerani ili pobjegli pred Turcima, ne zna se točno; najvjerojatnije 1539. kad su »u mjesecu srpnju križevački gornji grad Turci vatrom i oružjem opustošili«. ⁵⁹

Pitanje samostanske zgrade križevačkih augustinaca razradio je Vladimir Bedenko u svojoj radnji o urbanističkom razvoju Križevaca. ⁶⁰ Već je Petar Pazmany ⁶¹ u 17. stoljeću napisao da je »ordo eremitarum sancti Augustini« imao »priorat u Križevcima sv. Marije Djevice, u Zagrebačkoj biskupiji, u Slavoniji«, i da je taj samostan »predan kasnije opservantima [franjevcima] 1628«. Car Josip II. ukinuo je franjevački samostan u Križevcima, a prazna zgrada bila je 1790. godine predana grkokatoličkom biskupu Jozafatu Bastašiću za sjedište grkokatoličke biskupije. ⁶²

Prema nasljeđivanju zgrade [augustinci — franjevci — grkokatolička biskupija] potpuno je sigurno da se augustinski samostan nalazio na mjestu grkokatoličke biskupske rezidencije, dakle, izvan povijesne jezgre Križevaca. Taj položaj samostana sjeverno od utvrđenog grada Križa [gornji grad križevački] prikazan je na crtežu iz sredine 16. stoljeća. ⁶³ Vidi se da je i augustinski samostan bio utvrđen.

Pečat brata Ivana. Križevci, prva pol. 14. st.

59 Laszowski, nav. dj. II, Zagreb, 1961 p. 447 doc. 451

60 V. Bedenko, Križevci — razvoj grada, Glasnik Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu, br. 3, 1975, p.o.

61 P. Pazmany, Acta et decreta Synodi Dioecesanæ Strigoniensis, Tyrnaviæ 1667, p. 130

62 M. Predović, Stolna crkva presvetog Trojstva ili grkokatolička (žumberačka) katedrala u Križevcima, Žumberački kalendar 1966, Zagreb, 1966, p. 281

63 Fotografija crteža iz Dresdena, donesena u Zagreb 1907. godine, čuva se u Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu

Budući da je samostanska zgrada nakon provale Turaka [1539] stajala napuštena, raspravljao je o njoj 3. ožujka 1560.⁶⁴ Hrvatski sabor i zaključio da se »onaj samostan izvan trgovišta Križevaca sruši, zato što se spoznalo da je na štetu trgovištu«; ta »šteta« očito je izražaj straha da Turci samostan ne upotrebe kao svoju bazu. Bedenko zaključuje da je samostan bio monumentalna zgrada od masivne građe kad je mogao predstavljati opasnost za grad, iako je bio dosta udaljen od gradskih bedema. Zgrada ipak nije bila sasvim srušena, već valjda većim dijelom, jer je Hrvatski sabor 19. srpnja 1627.⁶⁵ dodijelio sredstva za »ponovnu gradnju [reaedificatio] srušenog samostana braće Reda sv. Franje u gradu križevačkom«. Budući da je samostansku zgradu naslijedila grkokatolička biskupija, mogli bi se u temeljima današnje biskupske palače nalaziti ostaci srednjovjekovnog augustinskog samostana.

ILOK

Prva vijest o braći pustinjacima sv. Augustina u Iloku potječe od pape Klementa VI. On je 16. prosinca 1344.⁶⁶ iz Avignona odgovorio »generalnom prioru i braći pustinjacima sv. Augustina« upućujući im pozdrav i apostolski blagoslov. Na njihovu molbu, do koje je došlo zbog problema nastala u Iloku, papa odgovara: »Klement IV. papa blage uspomene, naš prethodnik, odredio je i strogo zabranio da ikome bude slobodno od vašeg ili drugih redova osnovanih u siromaštvu neki samostan, crkvu ili kapelu graditi ili podići ili sagrađene preuzeti u udaljenosti manjoj od 300 motki⁶⁷ od crkava ljubljenih sinova..... magistra reda dominikanaca i generala Reda male braće — koje treba mjeriti po zraku gdje priroda mjesta ne dopušta drugačije ravno mjeriti. Kasnije je ipak isti naš prethodnik iz određenih razloga smanjio rečeni razmak i sveo ga svojom apostolskom vlašću na 140 motki, kako je potpunije sadržano u raznim pismima [upućenima franjevcima i dominikancima]. Budući da, kako ista molba sadrži, braća Reda male braće vama u preuzimanju mjesta u Iloku u Ugarskoj u Pečuškoj biskupiji, a tako manjoj braća i braća dominikanci kadgod zajedno, kadgod odijeljeno u preuzimanju drugih mjesta u Ugarskoj, a i drugdje, ne obazirući se na rečeno ograničenje i smanjenje oslabljeno u smislu prethodne odredbe i zabrane, kako je naprijed izneseno, mnogostruko vas smetaju i uznemiruju. Mi naklonjeni vašim molbama sadržaje spomenutih pisama, koje smo dali pomno pregledati i ispitati, dali smo od riječi do riječi prepisati u ovom spisu kao pomoć vašem Redu za trajno spominjanje budućih«. Tu Klement VI. citira bule Klementa IV. upućene manjoj braći i dominikancima iz Viterba 5. i 28. lipnja 1268. godine. Iz ovog teksta proizlazi da su franjevci 1344. u Iloku već imali svoj samostan, što se slaže s tvrdnjom Paškala Cvekana,⁶⁸ i da su te godine braća pustinjaci sv. Augustina dobili u Iloku mjesto za svoj samostan, a

64 F. Šišić, Acta comit. III, Zagreb 1916, p. 66

65 Šišić, nav. dj. V, p. 405

66 Fejer, CD 9/I, p. 124 doc. 48

67 canna—motka, mjera za duljinu/V. Mažuranić, Prinosi za pravno-povijesni rječnik, Zagreb 1908—1922, p. 665/

68 P. Cvekan, Franjevci u Iloku, Ilok 1986, p. 66

vjerojatno su im franjevci pri tom pravili neprilike. Kako se vidi, papa je podupro nastojanje augustinaca da u Iloku sagrađe samostan, ali su se morali pridržavati već prije donesene odredbe pape Klementa IV. prema kojoj između samostana prosjačkih redova mora biti određen razmak.

Nisu poznati povijesni izvori koji bi potvrdili da su pustinjaci sv. Augustina već tada u Iloku podigli samostan i crkvu, ali je to vrlo vjerojatno, to više što su imali papinu podršku. Zaštitnica ovog augustinskog samostana bila je sv. Ana. To je jasno izraženo 1438. godine⁶⁹ u naslovu priora: »Brat Juraj, prior pustinja sv. Augustina samostana sv. Ane u Iloku, u pečuškoj biskupiji«. Tada je prior Juraj tužio bačkog kanonika Andriju koji je stanovao »u iločkoj crkvi« [valjda kao župnik] što je prisvojio »vinograd samostana sv. Ane na području brijega zvanog Paki u Iloku«. Proces je vodio generalni vikar ostrogonskog nadbiskupa Nikola, doktor prava, i presudio ga u korist priora iločkog samostana. Godine 1464. ovaj je samostan radi nereda kažnjen interdiktom, piše J. Bösendorfer ne navodeći izvor.⁷⁰ On smatra da su augustinci u tim krajevima bili već u 13. stoljeću, što nije vjerojatno. Napustili su Ilok najkasnije za provala Turaka [1526].

Nije poznato gdje su se nalazili crkva i samostan sv. Ane. U jugoistočnom dijelu iločke tvrđave otkriveni su [1972]⁷¹ pri kopanju temelja gimnastičke dvorane osnovne škole temelji i ulomci rebara gotičke apside neke crkve. Kako je u srednjovjekovnom Iloku kao razvijenom gradu bilo nekoliko crkava uz samostane i bolnicu, ne zna se koja je od njih otkrivena. Nije vjerojatno stajala tu augustinska crkva sv. Ane, jer se nalazi blizu franjevačke crkve i samostana.

BANOŠTOR

Isti papa Klement VI, koji je 1344. podupirao pustinjake sv. Augustina u vezi s mjestom za njihov samostan u Iloku, iduće godine 1345.⁷² omogućio im je dolazak u nedaleki Banoštor [oppidum Batmonostura] koji je u to doba bio važno crkveno središte [srijemska biskupija].

Papa Klement VI. uputio je kaločkom nadbiskupu pismo ovog sadržaja [u prijevodu]: »Plemić Stjepan Emerik zvan Tucos, župan Piliša u tvojoj nadbiskupiji [tj. kaločkoj] razložio nam je da u trgovištu Banošturu postoji neka crkva [samostan, ecclesia] koju su pogani [pagani] djelomično srušili, koja je nekad bila podignuta za neke redovnike, iako ljudi ne pamte da su neki redovnici u njoj stanovali. Kažu da ta crkva već dugo vremena nije nastanjena i u njoj nema službe Božje. Premda je taj župan sad napucao trgovište i uredio da u toj crkvi jedan svećenik katkad slavi službu Božju, ipak isti župan, da poveća bogoštovlje, želi na vlastiti trošak ovu crkvu, budući da se nalazi na njegovu zemljištu, popraviti i upotpuniti, i tamo dati sagraditi prostor, stanove i radionice za dva-

69 Fejer, CD 11, p. 180 doc. 74

70 J. Bösendorfer, Crtice iz slavonske prošlosti, Osijek 1910, p. 292

71 M. Batorović, Arheološka istraživanja u iločkoj tvrđavi, Bilten 17, Bačka Palanka 1973; D. Vukićević—Samaržija, Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji, Zagreb 1986, str. 61/62, 78, 105

72 CD XI, p. 239 doc. 184

naest braće Reda pustinjaka sv. Augustina«. Dalje kaže Klement VI. da ima u kaločkog nadbiskupa puno povjerenje pa mu povjerava da dade dozvolu, pošto ispita sve okolnosti, osobito o župi: da li ona postoji u tom trgovištu ili ono pripada nekoj drugoj župi, da ne bi popravak te napuštene crkve bio na štetu župe. Ako je sve u redu, neka nadbiskup izda dvije dozvole: 1. županu da smije popraviti crkvu i sagraditi samostan sa svim potrebnim prostorijama, i 2. braći Reda pustinjaka sv. Augustina da to sjedište preuzmu i u njem trajno borave, te uživaju prava i slobodine koje je tom Redu izdao prethodni papa Bonifacije VIII. čime je izričito zabranjeno da ta braća i braća prosjačkih redova bilo u kojem gradu, selu ili tvrđavi primaju za stanovanje bilo kakve zgrade ili samostane bez posebne dozvole Apostolske Stolicе. Iz ovoga se jasno vidi da su pustinjaci sv. Augustina preuzeli u Banoštoru napušteni samostan, vjerojatno onaj koji su odavno ostavili regularni kanonici sv. Augustina. I opet ovdje u Banoštoru kao i u nekim drugim mjestima — zbog nedostatka povijesnih izvora — nije poznata dalja sudbina ovog augustinskog samostana.

BOROVO

Borovo je treće srijemsko mjesto na Dunavu koje je imalo svoje augustince. Za razliku od Iloka i Banoštora, nije poznata vijest o dolasku pustinjaka sv. Augustina u to mjesto. Zna se samo da su 1427. godine⁷³ postojali »u trgovištu Borovu kamena crkva sv. Margarete djevice i samostan, također od kamena, Reda braće pustinjaka sv. Augustina u čast Blažene Djevice Marije«. Zapisano je to u ispravi kojom je kralj Sigismund davao Ivanu Gorjanskom za zasluge njegova oca Nikole mnoge posjede, a među njima i trgovište Borovo.

Bez sumnje je i augustinski samostan u Borovu propao kad su Turci zauzeli ovo područje [1526]. Taj samostan s priorom na čelu spominje pisac 17. stoljeća Petar Pazmany⁷⁴ riječima: Ordo eremitarum sancti Augustini, Prioratus de Boroh B. Mariae Virginis in Comitatu Walko [Red pustinjaka sv. Augustina, priorat u Borovu Blažene Marije Djevice u Županiji vukovskoj], bez ikakvih drugih podataka o njemu.

Isti pisac⁷⁵ spominje i priorat pustinjaka sv. Augustina u *Virovitici*, s napomenom: »u Slavoniji, bio u punoj snazi 1521. godine«. O tome nisam našla povijesne izvore.

Osim podataka o samostanima Braće pustinjaka sv. Augustina u Slavoniji i Hrvatskoj, povijesni izvori iznose ime jednog redovnika-pustinjaka sv. Augustina, Ivana, koji je bio svećenik, a papa Bonifacije XII. ga je 1338. godine imenovao biskupom senjskim.⁷⁶ Budući da je Senjski kaptol već prije papina imenovanja izabrao za biskupa benediktinca Bernarda, opata samostana u Senju, papa je naložio splitskom nadbiskupu i Senjanima da Bernarda uklone i Ivana prihvate. U prilog augustincu Ivanu papa ističe da »mnogobrojni dokazi svjedoče o njegovoj revnosti

73 Fejer, CD 10/VI, p. 860 doc. 346

74 dj. i mj. nav. u bilj. 61

75 ibidem

76 CD X, p. 363 doc. 272: p. 367 doc. 273: p. 369 doc. 274

u vjeri, obrazovanosti, poštenju karaktera i života i mnogostrukim krepostima«. U papinim pismima nije navedeno iz kojeg je samostana pustinjaka sv. Augustina papa doveo Ivana na biskupsku stolicu u Senj.

* * *

Nakon iznesenih dosad poznatih podataka o Redu braće pustinjaka sv. Augustina u Hrvatskoj i Slavoniji moglo bi se zaključiti:

1. Njihova dva samostana [Dubica, pod brdom Garićem] nastala su u 13. stoljeću udruživanjem pustinjaka koji su živjeli oko tih mjesta, u doba [sredina 13. stoljeća] kad se takvo organiziranje pustinjaka provodilo u Italiji i drugim evropskim zemljama u skladu sa smjericama tadašnjih papa. Pošto se u Ugarskoj i Hrvatskoj krajem 13. i u 14. stoljeću širio Red pustinjaka sv. Pavla prvog pustinjaka [pavlini], koji je 1308. preuzeo Regulu sv. Augustina, samostani Reda pustinjaka sv. Augustina stopili su se s ovim njima sličnim redom pustinjaka. Pavlini su morali imati prednost s obzirom na svoj regionalni karakter, budući da su nastali u Ugarskoj, tj. na teritoriju iste državne zajednice.

2. Samostane koji se u povijesnim izvorima spominju tek u 14. stoljeću [za one u Iloku i Banoštoru vrijeme nastanka je utvrđeno] osnivao je Red braće pustinjaka sv. Augustina. Nije poznato odakle su braća toga Reda dolazila u Hrvatsku, ali je sigurno da su pripadala ugarskoj provinciji. Izuzetak je samostan na Rijeci koji je bio povezan s istorodnim u Ljubljani. Kako su ga osnovali grofovi Devinski, vazali akvilejskog patrijarha, vjerojatno su ih oni doveli sa svog širokog feudalnog područja u južnoj Srednjoj Evropi. Tako je samostan augustinaca na Rijeci, kao i sam grad Rijeka, po svojoj političko—upravnoj povezanosti imao u srednjem vijeku, a i kasnije, drugačiji položaj negoli samostani u Slavoniji.

3. Prosjački karakter toga reda dokazuje pismo »generalnog priora Reda braće pustinjaka sv. Augustina«, pisano u Beču 3. lipnja 1385.⁷⁷ kojim, u skladu s prethodnim dopuštenjem provincijala Ugarske, dopušta braći u provinciji Ugarskoj »skupljati milodare u onim mjestima, u koje braća iz Ugarske nisu običavala ići«. Odnosi se to bez sumnje i na Slavoniju.

4. Samostani Reda braće pustinjaka sv. Augustina u Kaločkoj i Ostrogonskoj nadbiskupiji u drugoj polovici 15. stoljeća postajali su manje privlačni. Redovnici su »odbacivši jaram svog reda skitali se, i odloživši habit reda prelazili u druge redove bez dopuštenja provincijala ili pretpostavljenih«. Zato je papa Siksto IV. 1483. godine⁷⁸ naložio nadbiskupima kaločkom i ostrogonskom da braću Reda pustinjaka sv. Augustina »prisile i natjeraju da se vrate u svoj Red i da tamo ostanu«. Budući da su naše biskupije [Zagrebačka, Bosansko—dako—vačka i Bačko—kaločka] potpadale u to doba pod Kaločku nadbiskupiju, vjerojatno je takvo stanje vladalo i u samostanima u Križevcima, Iloku, Banoštoru i Borovu koji su najvjerojatnije postojali do turskih osvajanja u prvoj polovici 16. stoljeća.

77 Fejer, CD 10/I, p. 258 doc. 75

78 Theiner, Mon. Hung. II, p. 486 doc. 665

Dodatak

VELIKA

Na kraju je potrebno spomenuti Veliku, selo u blizini Slavonske Požege, gdje je crkva [danas župna] posvećena sv. Augustinu, inače neuobičajem titularu crkva u našim krajevima. Prema jednoj bilješci u župnoj spomenici Paškval Cvekan⁷⁹ smatra da je u srednjem vijeku pripadala augustincima. Međutim, srednjovjekovni izvori za augustince u Velikoj nisu poznati.

Objavljen je dokument iz 1575. godine⁸⁰ koji indirektno govori o samostanu sv. Augustina u Velikoj. Njime je papa Grgur XIII. odobrio franjevcima da preuzmu od turskih vlasti »u mjestu Velika Bosanske biskupije samostan [*domus* često znači samostan] pod zaštitom [*sub invocatione*] svetog Augustina, zajedno sa svime što mu pripada i što je s njim vezano«. Dopusća da mogu držati »vinograde nekoč pripojene tom samostanu apostolskom vlašću«. Prema tome, riječ je o starom samostanu posvećenom sv. Augustinu, napuštenom u tursko doba, koji je u svoje vrijeme bio vlasnik zemljišnih posjeda. Franjevci su isposlovali od Turaka da ga smiju preuzeti, a papa im je to odobrio.

O postojanju ili osnutku samostana u Velikoj u 14. stoljeću imao bi svjedočiti pečat iz 1339. godine. To iznosi povjesničar franjevac Grgur Čevapović 1830. spominjući samostane koje su franjevci imali oko Slavonske Požege: »*Domicilium Fratrum Velicae an. 1339. ex eiusdem Sigillo*«. ⁸¹ Cvekan taj spomenuti, a inače nepoznat pečat[njak] smatra franjevačkim i dovodi ga u vezu s godinom osnutka [1339] franjevačke vikarije Bosne. Ipak je mnogo vjerojatnije da je to bio pečat samostana u Velikoj, koji je 1339. mogao biti osnovan, a tada je mogla biti građena i gotička samostanska kapela [danas svetište župne crkve]. Diana Vukičević—Samaržija⁸² datira taj gotički dio s trijumfalnim lukom u polovicu 14. stoljeća.

Opis stare samostanske zgrade poznat je istom iz 1640. godine.⁸³ Imala je dva dormitorija, jedan iznad drugoga, što znači da je zgrada bila jednokatna.

Josip Butorac⁸⁴ i Diana Vukičević—Samaržija odbijaju mogućnost da su u kasnom srednjem vijeku u Velikoj bili augustinci. Ipak mislim da se smije naslućivati [dok se ne nađu pouzdani podaci] da su »samostan posvećen sv. Augustinu« i kapela podignuta oko polovice 14. stoljeća bili sjedište redovnika—augustinaca. Pri tom se ni po čemu zasad ne može ni naslućivati da li su u Velikoj živjeli Regularni kanonici sv. Augustina ili Red braće pustinjaka sv. Augustina.

79 P. Cvekan, *Velika, Velika* 1982, str. 31, 67

80 L. Wadding, *Annales Minorum*, XXI, Ad Claras Aquas 1934, p. 502—503

81 Grgur Čevapović, *Recensio Observantis Minorum Provinciae S. Joann. a Capistrano pro anno Dom. 1830*, Budae, p. 234

82 Diana Vukičević—Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, Zagreb 1986, str. 151/152

83 S. Zlatović, *Izvjestaj iz Bosne g. 1640. o Pavla iz Rovinja*, *Starine JAZU*, knj. 23, Zagreb 1890, p. 35

84 J. Butorac, *Crkveno—kulturalna povijest Požege i okolice 1227—1977*, Zagreb 1977, str. 49

SUMMARY

AUGUSTINIANS IN MEDIEVAL CROATIA

Two orders bearing the name of Saint Augustine existed in Croatia and Slavonia: they were Canons Regular of St. Augustine, and Friars Hermits of St. Augustine.

CANONS REGULAR OF ST. AUGUSTINE originated from ancient communities of priests who accepted the rule of St. Augustine (*Regula s. Augustini*) in the 12th century. Their numerous provinces included also the Province of Hungary and Slavonia. In that Province, Canons Regular were known also as »Superpelliciati«, after *superpellicium*, the linen tunic they dressed over their dark

The most important residence of Canons Regular Superpelliciati was VAŠKA, an important medieval center on Drava river. There Canons Regular were mentioned first in 1293 and last in 1462. We know of four of their Praepositi: Lawrence (1293), Paul (1329), Fabian (1334) and Peter (1371). The monastery of Vaška was a »locus credibilis«. The church was dedicated to the Blessed Virgin Mary. In 1400. the Pope granted usual indulgences to people who should visit the church on great holidays of Christ and Holy Spirit, on all holidays of the Blessed Virgin, of Saint Peter and Paul, Saint Elisabeth, Saint John, Saint Steven and Saint Augustine. The monastery of Vaška disappeared during penetration of Turkish troops in the beginning of the 16th century. — The existence of Canons Regular in IRIG is substantiated only from a document of 1393. — In 1399, Nicolas, Canon Regular of Saint Augustine, was appointed the bishop of the Diocese of Osor on the Island of Cres.

The second Augustinianian order was **ORDER OF FRIARS HERMITS OF SAINT AUGUSTINE**. This order originated from various groups of European hermits. The pope Innocent IV began their unification in 1243, first in Toscana and later in entire Italy and other European countries. This newly founded order belonged to orders of mendicants. Friars Hermits of Saint Augustine in Croatia also came in existence by unification of the existing hermits groups. In 1244, in DUBICA the local mayer donated a piece of land »to the pious men hermits, where they could gather or settle (*congregandi seu residendi*) and live from fruits of their labor«. In the 14th century, a new order, Hermits of Saint Paul, spread fast in Croatia and soon commanded high esteem. They also observed the Rule of Saint Augustine and settled in Dubica. Since then there has been no mention of Hermits of Saint Augustine.

Development similar to those in Dubica took place »IN MONTIBUS DE GARIC«. There the hermits were mentioned first in 1257. In 1273, »the Friars of Saint Augustine lived besides the church of the Blessed Virgin«. The Hermits of Saint Paul took over this monastery in the 14th century and adopted the local cult of the Blessed Virgin.

In RIJEKA, the powerful count Hugo of Devin built for Hermits of Saint Augustine a monastery and church of St. Gerome, in 1315. They preached, taught

and managed a rich estate. The monastery was abolished by king Joseph II in 1788.

In KRIŽEVCI, Hermits of Saint Augustine were mentioned first in 1325. Their prior John possessed a beautiful seal (today in Archaeological Museum in Zagreb). Augustinian church in Križevci was consecrated to the Blessed Virgin. The monastery was situated outside town walls and was fortified itself. When Turks attacked the region in 1539, the Friars Hermits fled away.

In eastern Slavonia, the Hermits of Saint Augustine maintained monasteries in ILOK (mentioned in 1344), BANOŠTOR (1345) and BOROVO (1427).